

8. Рудык Н.Б., Семенкова Е.В. «Рынок корпоративного контроля: слияния, жесткие поглощения и выкупы долговым финансированием». – М.: «Финансы и статистика», 2000. –

С.21.

Статья поступила в редакцию 16.01.2006

В.В. БІЛОЦЕРКІВЕЦЬ, к.е.н., доцент,

О.О. ЗАВГОРОДНЯ, к.е.н., доцент,

Є.Г. САМОЙЛЕНКО,

Н.І. ТКАЧЕНКО,

Національна металургійна академія України

СТРАТЕГІЧНІ ІНСТИТУТИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТА МЕХАНІЗМИ ЇХ ФІНАНСУВАННЯ

На порозі третього тисячоліття процеси глобалізації охоплюють всю земну кулю і через посередництво сітьових інформаційно-інтелектуальних технологій перетворюють світову цивілізацію у цілісну фінансово-економічну спільноту, ключові елементи якої мають інституційну, організаційну і технологічну можливість працювати як єдине ціле у реальному часі в планетарному масштабі.

Одним із найважливіших наслідків глобалізації є радикальні якісні зміни в характері міжнародної конкуренції, а саме формування такого феномена захоплення і перерозподілу економічної влади, як глобальна конкуренція. Суперництво економічних суб'єктів мікро-, мезо-, макро- та мега- рівнів за найкращу реалізацію своїх економічних інтересів у новому глобальному соціально-економічному середовищі набуває комплексного характеру, охоплюючи не тільки усі наявні підсистеми сучасної світової економіки, а й боротьбу за їх майбутні контури та відповідне чільне місце у цьому майбутньому. Очікуваний успіх та сфера економічного впливу країни безпосередньо визначаються її поточною та перспективною конкурентоспроможністю, підойми якої на початку ХХІ-го сторіччя закладаються інноваційно-інвестиційними інститутами стратегічного розвитку.

Усвідомлення цих обставин спонукає провідних зарубіжних (Е.Ліндерт, М.Портер[3], Дж.Ф.Мур, К. Прахалад, Г.Хемел,) та вітчизняних науковців (В.Геєць[1], Б.Кваснюк[10], І.Лукінов, А.Чухно) до активного дослідження феномену конкурентоспроможності в контексті макроекономічних та мікроекономічних процесів інститутотворення[1,2,3,4,5]. Зокрема, у роботах макроекономічного напрямку значна увага приділяється дослідженню нових суспільних форм організації інноваційної діяльності (Н.Іванова[6], Б.Лундвалл, Р.Нельсон, А. Соколенко, К.Фрімен), ефективність яких на тлі ви-

черпання екстенсивних резервів зростання (природних ресурсів, географічного становища країни, некваліфікованої та полукваліфікованої робочої сили тощо) розглядається як одна із найважливіших детермінант економічної влади майбутнього. Серед різноманіття представлених підходів та концепцій безумовна перевага віддається такому інституціональному макромеханізму розробки й впровадження нововведень, як національна інноваційна система(НІС). Слід зазначити, що за такої єдності поглядів все ж таки дискусійними залишаються питання щодо її функціонального призначення і внутрішньої структури, ієрархії елементів, зокрема ролі держави та державних інституцій у розбудові, функціонуванні та розвитку НІС.

Окремі дослідники акцентують увагу на конкретних площинах і проблемах функціонування зазначених інститутів, особливо приділяючи увагу їх фінансовому забезпеченню і підтримці. Актуальність даного ракурсу наукових пошуків зумовлюється вагомою суспільною значущістю та певною специфікою результатів науково-інноваційної сфери, що через свої характеристики(значну капіталоємність, довгий строк окупності, підвищену ризиковість, наявність позитивних "зовнішніх ефектів" тощо) не можуть розраховувати на ефективну достатність стандартних приватно-комерційних схем фінансування.

У цій статті ставиться за мету спробувати сформулювати цілісне уявлення про макросистему генерації та регулювання інновацій, яка значною мірою відповідає за економічне майбутнє національної економіки та варіант її включення в систему світогосподарських зв'язків (технологічне лідерство, виробничо-коопераційне партнерство, сировинна перифе-

© В.В. Білоцерківець, О.О. Завгородня,
Є.Г. Самойленко, Н.І. Ткаченко, 2006

рія тощо), та запропонувати продержавні механізми (рентний та легалізаційний) мобілізації суспільних ресурсів й переорієнтації їх у інноваційно-інвестиційну сферу.

Нові виклики у сфері науково-технічного прогресу знаходять своє адекватне теоретичне відображення в концепції національних інноваційних систем (НІС), яка: по-перше, втілює в собі найбільш сучасне розуміння інноваційного процесу як систематичного безперервного процесу створення інноваційного продукту і налагодження його виробничо-комерційного впровадження; по-друге, визнає необхідність цілісного підходу до інноваційного процесу, його формування, структури й динаміки, коли суттєвого значення набувають не розрізнені часткові спроби використати конкретні розробки в конкретному виробництві, а формування цілісної гнучкої й динамічної інноваційної системи, здатної вирішувати проблему зміни або модернізації технологічного базису суспільства; по-третє, узагальнює та втілює останні досягнення теорії організації й управління виробництвом, спираючись на самоорганізацію, гнучкість, адаптивність, децентралізацію, варіантність та відносну автономність ланок(елементів) системи з сітьовою топологією; по-четверте, створює плідну основу для розробки структурно-промислової й інноваційної політики.

НІС – це сукупність взаємозалежних організацій (структур) приватного й державного секторів, які індивідуально й у взаємодії один з одним обумовлюють генерацію і поширення нових знань і технологій у межах конкретної держави. Водночас НІС – це комплекс інститутів правового, фінансового й соціального характеру, що забезпечують інноваційні процеси й мають міцне національне коріння, традиції, політичні й культурні особливості. Специфіка національної конфігурації інституціональних елементів проявляється через більшу або меншу роль держави й частки приватного сектора в інноваційних процесах; відносне значення великого й малого бізнесу; співвідношення фундаментальних і прикладних досліджень і розробок; динаміку розвитку й галузеву структуру інноваційної діяльності тощо.

Загально визнано, що базовими спеціалізованими елементами інноваційного процесу є науково-технічна сфера, виробництво й споживання: у науково-технічній сфері інновація народжується, у виробництві тиражується й потім переміщується в сферу виробничого або невиробничого споживання. Із цієї сфери йде зворотна інформація про якість спожитої про-

дукції, її переваги і недоліки, а також дуже важливі дані про нові потреби в інноваційних продуктах. Це означає, що для створення й поширення інновацій потрібні не тільки розвинені освіта, наука, виробництво, здатне сприймати її досягнення, і споживач продукції, але й стимули, що спонукують людей створювати й впроваджувати інновації, фінансові кошти, сприятливі соціальні умови й орієнтація на науково-технічний прогрес. Якщо ця орієнтація позитивна, то суспільство формує інноваційну систему, основними взаємопов'язаними завданнями якої є:

- інноваційна підтримка пріоритетних напрямків стратегічного соціально-еколого-економічного розвитку країни;
- об'єднання інтересів держави й приватного сектора щодо використання досягнень науки у виробничому процесі;
- створення суспільного механізму фінансування інноваційних процесів і формування макроекономічних передумов його ефективного функціонування;
- генерація постійного потоку нововведень на ринку;
- скорочення терміну перетворення наукового інтелектуального продукту у ринкові комерційно-товарні форми (технологічні, інформаційні, патентно-ліцензійні тощо) та зменшення відповідних трансакційних витрат.

Набір складових НІС не є жорстко фіксованим. Проте, узагальнюючи проведені за останні роки дослідження, можна назвати три елементи [6], на яких зосереджують увагу більшість авторів:

- комплекс інститутів, що беруть безпосередню участь у виробництві, передачі й використанні знань (фірми, створені ними кластерні сітьові структури та стратегічні альянси; система НДДКР);
- інфраструктурні та інституційні елементи, що впливають на інноваційний процес (система захисту прав власності, насамперед інтелектуальної; система освіти й професійної підготовки; правові та економічні умови й обмеження функціонування товарних та ресурсних ринків, у т.ч. ринку праці; система фінансування інновацій; комунікації тощо);
- державні економіко-політичні й правові інститути, що відповідають за створення макроекономічного інноваційно-інвестиційного клімату та кон'юнктури.

Суб'єкти НІС та інтенсивні взаємозв'язки між ними визначають межі системи. Ці межі постійно змінюються, оскільки йде безупинний процес виникнення нових знань та тех-

нологій, створення нових підприємств та галузей, формування нових зв'язків та зміни цільових ринків тощо. Така їх динамічність і гнучкість суттєво відрізняє НІС від інших макроформ організації науково-виробничої діяльності та надає їм можливість швидко та ефективно адаптуватися до змін зовнішнього середовища і внутрішньої економічної політики.

Системний підхід передбачає, що будь-яка відкрита суспільна система – це не тільки проста сукупність елементів, якій притаманні ознаки цілісності, а й складний комплекс розгалужених взаємозв'язків між ними, який оформлюється у відповідну модель кооперації учасників системи. Отже, ефективність функціонування НІС визначається, насамперед, синергетичною результативністю вертикальних, горизонтальних та діагональних взаємозв'язків між державними, приватними й громадськими інститутами, що забезпечують циркуляцію необхідних інформаційних та фінансових ресурсів, протікання процесів генерації та виробничо-комерційного впровадження інновацій.

Проактивне, інноваційно орієнтоване регулювання фінансових потоків можливе, за прикладом інших країн, через створення цілісної системи державних інститутів і бюджетів розвитку. Її головні завдання [7]: забезпечення інвестиційної спрямованості національних грошово-кредитної і фінансово-бюджетної систем, їх жорстка орієнтація на трансформацію заощаджень у реальні інвестиції; акумуляція й концентрація значних обсягів фінансових і матеріальних ресурсів та їх цільове використання на створення і підтримку конкурентоспроможних українських інтегрованих корпоративних структур на базі відтворювальних контурів 5 і 6 техніко-економічних укладів; якісне і цільове виконання Бюджету розвитку.

У світовій та вітчизняній економічній науці закладена традиція, за якої різноманітні аспекти управління централізованими суспільними ресурсами розвитку переважно розглядаються як внутрішня складова бюджетно-податкової проблематики. Такий погляд є дещо обмеженим, оскільки серед таких ресурсів суттєве місце посідають надра, суспільна власність на які закріплена конституційно. Зрозуміло, що питання рентогенерації та суспільного рентоотримання об'єктивно виходять за межі бюджетно-податкового кодексу й потребують принципово іншої інституціонально-правової підтримки. Тому розгляд саме продержавних механізмів в аспектах отримання доходів від використання суспільних ресурсів (надр) набуває останнім часом все більшої популярності у на-

уковців різних напрямків економічної думки [8, 9, 10, 11].

Традиційно рентні відносини у сфері надрокористування розглядаються лише в контексті отримання певної суми ренти, але не проводиться чіткого обґрунтування аспектів рентоотримання суб'єктів рентних відносин, що безпосередньо пов'язано з концептуальними положеннями теорії власності на надра, а також з практичним підґрунтям, що обумовлюється діючою законодавчою та нормативною базою. Саме на суб'єкт-суб'єктному рівні проявляються відносини підпорядкованості між економічними інтересами, які, безумовно, залежать від відносин власності на надра.

Відносини власності на надра, які належать до суспільних ресурсів при загальнонародній формі власності, – є системоутворюючим та системоструктуруючим фактором системи рентних відносин з надрокористування. Формою реалізації цих відносин є рента, а безпосередніми та конкретними формами прояву рентних відносин – диференційна рента I та диференційна рента II.

З точки зору змістовних складових рентних відносин з приводу надрокористування доцільно проводити розгляд в різних площинах:

1) за економічними рівнями – як субординовану систему створення, розподілу, перерозподілу і отримання ренти на мікрорівні та макрорівні;

2) за поелементними зв'язками суб'єкт-суб'єктної (держава – підприємець-орендар) та суб'єкт-об'єктної (держава – надра та підприємець-орендар – надра) складових з приводу надровикористання та надроволодіння;

3) за змістовними характеристиками – як сукупність соціально-економічних, техніко-економічних та організаційно-економічних відносин.

Аспекти відносно позиціонування суб'єктів рентних відносин стосовно впливу на систему рентоотримання також доцільно розглядати як підпорядковані зв'язки “активного” та “пасивного” агентів. “Активність-пасивність” розглядається з точки зору можливості або неможливості впливу на прийняття рішень власником надр (державою). Саме на цій підставі виникає сучасна теорія рентоорієнтованої поведінки суб'єктів (*rent-seeking theory*), в тому числі при надрокористуванні, що має безпосередній зв'язок із інституціональною теорією [13; 14; 15].

Економічний механізм рентних відносин функціонує завдяки регулюванню (держав-

ному, ринковому або громадському) [16]. Активність державного регулювання залежить від сформованої економічної політики та перспективних напрямків розвитку економічної системи; ринкове регулювання – від кон'юнктури ринків та впливу законодавчих і нормативних актів в аспектах контролю, коригування, регулювання, ліцензування надкористування; громадянське регулювання проявляє себе через діяльність об'єднань громадян, що займаються проблемами природокористування та надкористування. Саме їх взаємодія призводить до адекватного узгодження економічних інтересів суб'єктів рентабельних відносин. Але прояв "тіньової" складової, безсумнівно, потребує більшої уваги фахівців в аспектах її легалізації та залучення тіньових капіталів в інноваційно-інвестиційну сферу. Крім того, легалізація тіньової економіки призведе як до трансформації самої моделі економічної влади в країні, так і до відходу від нелегально-кримінального сценарію економічного зростання, який суттєво звужує для України перспективи ефективної і рівноправної європейської інтеграції.

Для відповідної переорієнтації фінансових тіньових потоків з обслуговування суто приватних чи вузько групових (кланових) інтересів на "працю" в інтересах суспільства в цілому майже усі фахівці пропонують комплексний підхід, який би поєднував політичні, економічні, адміністративні, силові та законодавчі заходи [17,18]. Серед заходів, спрямованих на зменшення рівня тінізації економіки, можна виділити наступні: забезпечення політичної і законодавчої стабільності в країні; реформування податкової системи, яка б передбачала зменшення податкових ставок, але при умові збільшення платників податків; оздоровлення фінансово-кредитної сфери та припинення впливу капіталів за кордон; створення більш привабливих умов для інвестування, ніж у інших країнах; гарантування прав власності, комерційної та банківської таємниці; забезпечення правової захищеності підприємств; вживання заходів щодо легалізації тіньових капіталів, які не мають кримінального походження; проведення адміністративної та судової реформ; формування ефективних громадських інститутів; жорстка боротьба з корупцією; посилення правоохоронних структур у напрямку боротьби з організованою злочинністю.

Безумовно, що усі запропоновані рецепти відносно впливу на тіньову економіку є правильними та можуть застосовуватись. Також не підлягає сумніву комплексність дій, оскільки застосування якогось одного напрямку дає ли-

ше тимчасовий ефект або навіть ніякого. Більш того, легалізація тіньової діяльності не призведе до автоматичного залучення цих засобів у НІС, тому завдання держави – створити відповідні інституціональні умови. Також, важливим є виділення "тіньових" джерел, які можливо залучити до цих проектів. По-перше, це так званий неформальний сектор, суб'єкти якого мають можливість накопичення первісного капіталу, що при умові його належного використання може дати потужний поштовх інтенсивного характеру для розвитку малого та середнього бізнесу. Таким поштовхом є надання пільгових кредитів. Це, у свою чергу, буде не тільки стимулювати неформалів до входу на легальний ринок, але й дасть поштовх до інтенсифікації розвитку цього сектора. Кредити на умовах 17-18% річних мало кого можуть стимулювати до виробничої діяльності. Як показує досвід західних країн, навіть 3% річних вже є малопривабливими для виробничої діяльності. Для фірм, що займаються інноваційною діяльністю, кредити взагалі не повинні мати процентів. Безумовно, такі кредити мають видаватися під гарантії. Ними можуть бути привабливі бізнес-плани, які підтверджені незалежними експертами, з залученням в цих проектах частини ресурсів отримувача кредиту. Завдання держави – використати усі важелі монетарної політики, щоб зменшити ставку відсотка. Кредитна політика повинна також враховувати кон'юнктуру ринку та стимулювати необхідні напрямки.

По-друге, це тіньові прибутки, які отримані в промислово-виробничому комплексі країни, оскільки вони не є суто кримінальними. Питання кримінальності є дискусійним, оскільки з моральної точки зору власники цих капіталів повинні їх повернути. Але ж пошук та силове їх повернення є процесом тривалим та у більшості випадків з юридичної точки зору майже безперспективним. Отже, більш розумним є залучення цих капіталів до національних інноваційних проектів але у такому випадку є загроза зростання могутності існуючих олігархічних груп. Безумовно, завдання держави полягає не тільки в залученні тіньових капіталів, але і в нейтралізації можливих негативних ефектів.

Стосовно повернення тіньових капіталів, які були виведені з країни, слід зазначити, що, на нашу думку, якихось специфічних дій по їх поверненню робити непотрібно, оскільки, як показує практика, тіньовий капітал повертається у вигляді іноземних інвестицій, що надає йому відповідний легальний статус. Головним чинником при прийнятті рішення про інвести-

ції є норма прибутку на капітал та гарантування недоторканності вкладених коштів. З цієї точки зору національна економіка є більш привабливою для вітчизняних бізнесменів, які вивезли за кордон капітали, ніж для іноземних підприємців, що пов'язано з наступним: по-перше, вітчизняні підприємці значно краще знають умови господарської діяльності та розуміють процеси, які відбуваються в економіці, по-друге, у них є відповідні приватні зв'язки з чиновниками різних органів влади, по-третє, на вітчизняному ринку більш висока норма прибутку на капітал, ніж на іноземному.

Ще одним напрямком на шляху детінізації тіньових капіталів та створення необхідних ресурсів для інноваційного розвитку повинна стати прозорість кредитно-фінансових установ та доступність їх ресурсів для промислово-виробничого комплексу. А це означає, що кредити повинні відповідати наступним умовам: по-перше, значні розміри кредиту, що надається, по-друге, довгостроковий характер, по-третє, ставка відсотку повинна бути як мінімум у два рази меншою, ніж рентабельність готової продукції.

Незважаючи на прискорене нагромадження кредитних ресурсів протягом 2000-2004 років, відчувається суттєва неспроможність банківської системи акумулювати необхідні ресурси, а велика прибутковість у традиційних для нашої економіки видах економічної діяльності та ризику довгострокового кредитування інноваційних проектів (із заздальгідь невідомим результатом) зумовлюють високий рівень кредитної ставки, що в умовах рівня рентабельності готової продукції в промислово-виробничому комплексі у 4% робить їх недовсяжними.

Таким чином, актуалізується питання зменшення ставок відсотка та акумуляції значної кількості капіталу, необхідного для масштабних довгострокових інвестицій. На нашу думку, для вирішення цього завдання необхідно діяти, використовуючи фіскальні, монетарні та адміністративні важелі економічної політики, у наступних напрямках. По-перше, необхідно оптимізувати прибутковість від господарської діяльності в різних сферах економіки. Це можна зробити, використовуючи податкову систему, через зростання податків на торговло-посередницьку діяльність та сферу розваг. По-друге, необхідно зменшити ставку рефінансування, по-третє, необхідно укрупнити кредитно-банківську систему. В Україні існує понад 190 різних кредитно-фінансових організацій, множина яких не тільки не дозволяє акумулю-

вати необхідні фінансові ресурси, але і дозволяє "затінити" фінансові потоки.

Зазначені дії дозволять не тільки сконцентрувати необхідні ресурси та спрямувати їх у інноваційно-інвестиційну сферу, але і значно посилити контроль за відповідними фінансовими потоками.

Стосовно перспективних напрямків дослідження даної проблематики доцільно, на нашу думку, приділяти більше уваги саме інституційній складовій зазначених процесів у контексті формування ефективної та конкурентоспроможної національної інноваційної системи та удосконалення проактивних механізмів її фінансування. Зокрема, мова йде про реформування існуючого економічного механізму реалізації рентних відносин з метою детінізації економіки у сфері надрокористування та запровадження адекватного розподілу та перерозподілу ренти, яка б дозволяла: по-перше, проводити розрахунок кількісних показників ренти та її обґрунтований розподіл між суб'єктами виробничих відносин; по-друге, мати гнучкий характер щодо врахування впливу циклічно-кон'юнктурних змін у економічному середовищі; по-третє, забезпечувати можливість спрямування отриманих фінансових ресурсів на досягнення суспільно важливих цілей і завдань.

Література

1. Геєць В. Інновативно-інноваційний шлях розвитку – модернізаційний проект розвитку української економіки і суспільства початку ХХІ століття // Банківська справа. – 2003. – №4. – С.3-30.
2. The Global Competitiveness Report 2003-2004// www.weforum.org.
3. Портер М. Международная конкуренция. – М.: Международные отношения, 1993. – С. 90-152.
4. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку/ За ред. акад. НАН України В.М. Геєця.: К.: Ін-т екон. прогнозув.; Фенікс, 2003. – С.337-442.
5. Шовкун І.А.Передумови інноваційного розвитку економіки з позицій інституціонального підходу // Економічна теорія. – 2004. – №4. – С.22-38.
6. Иванова Н. Национальные инновационные системы // Вопросы экономики. – 2001. – №7. – С.59-68.
7. Тарасевич В.М., Завгородня О.О. Засади і пріоритети інвестиційної діяльності держави // Економіка і прогнозування. – 2001. – №1. – С.74.

8. Булеев И. П., Коновалюк В. И. Рентные отношения в переходной экономике. // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2003. – Выпуск 68. – С. 37-40.

9. Инякин В. Н. Природная рента как ресурс жизнеобеспечения // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2005. – № 97. – С. 163-171.

10. Кваснюк Б. Е. Рента и рентные отношения в Украине // Экономическая теория. – 2004. – № 3. – С. 9-23.

11. Мищенко В., Данилишин Б. Природно-ресурсная рента и рентная политика в Украине // Экономика Украины. – 2003. – № 12. – С. 4-14.

12. Zaostrovstev A. Rent-seeking Behavior in the Russian Transitional Economy. – Stockholm Institute of East European Russian Economics, Working Paper, 1994, № 102 (December).

13. Ткаченко Н.И. Основные подходы к регулированию недропользования // Научные труды Донецкого национального технического университета. Серия: экономическая. – 2004. – № 80. – С. 65-72.

14. Ткаченко Н. И. Институційні аспекти рентиорієнтованої поведінки в надрокористуванні

// Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету. – 2005. – № 200-2. – С. 501-505.

15. Ткаченко Н.И., Самойленко Е.Г. Институциональные аспекты функционирования монополий и теневой ренты в недропользовании // Научные труды Донецкого национального технического университета. Серия: экономическая. – 2005. – № 89-1. – С. 195-202.

16. Ткаченко Н. И. Функциональный контекст рентных отношений в условиях трансформационной экономики Украины // Механизм регулирования экономики. – 2004. – № 1. – С. 117-123.

17. Пушкаренко П., Логвиненко М. Генезис і соціально-економічні наслідки тіньової економіки // Економіка України. – 2004. – №10 – С.43-49.

18. Бородюк В., Турчинов А., Приходько Т. Оценка масштабов теневой экономики и её влияние на динамику макроэкономических показателей // Экономика Украины. – 1996. – №10 – С. 4-16.

Статья поступила в редакцию 05.01.2006

І.П. СОЛОВІЙ, к.с.-г.н., ст..н.с.,

В.О. МАНДРИК,

Національний лісотехнічний університет України

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР ЕКОНОМІКИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ: ГЕНЕЗА НАУКОВОЇ ТЕОРІЇ

Земля охоплює різноманітні важливі для людини функції, які можна віднести до категорій довкілля, економіки й духовності. Як компонент довкілля, земля - це ґрунтовий покрив, що забезпечує планетарний зв'язок між гідрологічною, атмосферною і кліматичною системами, місце стоку забруднених вод, фільтр для питної води, екологічна ніша для живої природи. З економічної точки зору земля може розглядатись і як дефіцитний простір, що визначає місце розташування виробничих діяльностей, інфраструктури, місць проживання і як родючий ґрунт, що забезпечує органічними й неорганічними речовинами сільське господарство, а також і як те, що має унікальну естетичну цінність. На землі розміщені усі ресурси. У соціальному вимірі право власності на землю виступає джерелом престижу й організаційним принципом соціально-економічних відносин. У духовній сфері для деяких культур земля – це божество, яке утримує контроль над людьми.

Спочатку людство вважало землю поверхнею, що покриває цілий всесвіт. Як одна з трьох традиційних первинних основ добробуту (земля, праця, капітал), вона розглядалась як ціна використання природного середовища, включаючи до нього такі об'єкти, як океани, атмосферу, сонячну енергію. Усі людські внески, які могли принести користь (або були б корисними), класифікувались терміном “капітал”, а ті речі, які нічим їй не завдячують – терміном “земля”. Те, що значну частину природного довкілля називали землею, пояснюється домінуючими відносинами в тодішніх сільськогосподарських суспільствах. Проте подальша історія концепції землі в економічній думці полягала у все більш і більш вузькому розумінні внеску природного світу в людське благополуччя. Навіть на початку ХХ-го століття зацікавленість у землі була обмежена тільки тими ознаками, які

© І.П. Соловій, В.О. Мандрик, 2006